

ԱՍՏՈՒԱԺԱԲԱՆԱԿԱՆ

ՏԵՍԱԿԱՆ ԱՍՏՈՒԱԺԱԲԱՆՈՒԹԻՒՆ

68. ԱՌԱՐԿՈՒԹԻՒՆ ՊՕՂՈՍԻ ԽՕՍՔԵՐԻՆ. Նոյն այս միտքով է որ կը խօսի Պօղոս ալ. «Զի թէպէտ եւ իցեն անուանեալ աստուածք՝ եթէ յերկինս եւ եթէ յերկրի, որպէս եւ են աստուածք բազումք եւ տեսարք բազումք, այլ մեզ մի է Աստուած Հայր, յորմէ ամենայն եւ մեք ի նա, եւ մի տէր Յիսուս Քրիստոս, որով ամենայն եւ մեք նովաւ» (Ակորնթ. Ը 5, 6): Այս խօսքը միայն հեթանոսական բազմաստուածութիւնը կը մերժէ եւ ոչ թէ քրիստոնէական երրորդութիւնը, մանաւանդ երբ կը պնդէ Քրիստոսի աստուածութեան վրայ, անոր տալով «որով ամենայն եւ մեք նովաւ» ասորոգութիւնը, էպպէս յար եւ նման Հօր Աստուծոյ տուած ըստորոգութեան՝ «յորմէ ամենայն եւ մեք նովաւ»: Արդ՝ Քրիստոսի աստուածութեան վարդապետութիւնը զմեզ ուղղակի կը տանի երրորդութեան վարդապետութեան:

Նոյնն է Պօղոսի միւս խօսքերուն ալ իմաստը. «Մի է Տէր, մի Հաւատք, մի մկրտութիւն, մի Աստուած եւ Հայր ամենեցուն, որ ի վերայ ամենայնի եւ ընդ ամենեանի եւ յամենեանի ի մեզ» (Եփես. Դ 5, 6): Աստուածային էութեան միութիւնը մերժուած չէ քրիստոնէութենէն՝ որ բացատրենք զայն, այլ «մի Տէր»ը, որ է նոյն ինքն Յիսուս Քրիստոս եւ որուն աստուածութիւնը բացայայտ կը քարոզէ Պօղոս, բաւական է ցոյց տալու թէ չէ մերժուած անձերու երրորդութիւնը:

Այս ընդունումները թող բաւական ըլլան՝ զխանայու Համար թէ ի՞նչ կանոններով պէտք է Հասկանաք Ս. Գրոց խօսքերը:

69. ՆԱԽԱՆԻԿԻԱԿԱՆ ԱԻԱՆԳՈՒԹԻՒՆ. Փաստը կը քաղուի Եկեղեցիէն, այսինքն Եկեղեցւոյ անսխալ ուսուցչութենէն, որ յայտնի է Նիկիական Հանգանակով, որ ու-

սոյց դաւանիլ «Հաւատամք ի մի Աստուած, ի Հայրն ամենակալ, եւ ի մի Տէր Յիսուս Քրիստոս Որդի Աստուծոյ, Աստուած յԱստուծոյ, լոյս ի լուսոյ, Աստուած ճշմարիտ... Հաւատամք եւ ի Ս. Հոգին, յանդն եւ ի Կատարեալն»: Այդ հանգանակը կնքեց Ս. Լուսաւորիչ, «Երկրպագելով Սրբոյ երրորդութեան եւ միոյ Աստուածութեան, Հօր եւ Որդւոյ եւ Հոգւոյն Սրբոյ»:

Հակառակորդները չունենալով ոչ մէկ փաստ Նիկիական Դաւանութեան դէմ, կ'ըսեն թէ ժողովը հնարած է զայն. ու երբ կը տեսնեն Նիկիոյ ժողովէն յառաջագոյն վկայութիւններ, որոնք մինչեւ Յուստինոս կ'ըլլեն Երկրորդ դարուն սկիզբը, ատկէ հնարուած կ'ըսեն. իսկ երբ մինչեւ Յովհաննու Աւետարանի կ'ըլլենք, այն ատեն Յովհաննէս Աւետարանիչին կ'ընծայեն վարդապետութեան ստեղծութիւնը: Բայց մենք Պօղոսէ, Պետրոսէ եւ Մատթէոսէ ալ փաստեր յառաջ բերենք, որով այլեւս տեղի չի մնար Հակառակութեան, ըսելու Համար թէ երրորդութեան վարդապետութիւնը բուն իսկ Քրիստոսէ յայտնուած է ուսուցուած չէ:

70. ԴԱՐՁԵԱԿ ՆԱԽԱՆԻԿԻԱԿԱՆՔ. Ուրեմըն թողյով յետ—Նիկիական վկայութիւնները, քաղենք Եկեղեցւոյ նախանիկիական դաւերու աւանդութիւնները:

ա) Առաջինն է մկրտութեան ձևը, որ հաստատուն եւ անխախտ կերպով գործադրուած է Եկեղեցւոյ մէջ, եւ հաստատուած է անյիշատակ հնութենէ. այնպէս որ երբեք ընդունելի չէ եղած «Յանուն Հօր եւ Որդւոյ եւ Հոգւոյն Սրբոյ» չեղած մկրտութիւն մը, որ հիներէն ոչ ոք ճանչցաւ անոր զրած սա նորահնար մեկնութիւնը. «Յանուն Աստուծոյ եւ Մեսիային նորա եւ զօրութեամբ նորա», այլ միշտ իմացան մէկ աստուածու-

թեան երեք համագոյակից ենթակայութիւնները :

բ) Սովորական փառարանութիւնը, «Փառք Հօր եւ Որդւոյ եւ Հոգւոյն Սրբոյ այժմ եւ միշտ եւ յաւիտեանս յաւիտենից, ամէն» է ամենահին մաղթանքը քրիստոնէութեան : Բոլոր սաղմոսները որոնք հասարակաց ազօթից կարգաւորութիւնը կը կազմէին ի հնումն, միշտ այդ փառարանութեամբ կ'աւարտէին, որով Հին Կտակարանին խօսքերը նոր քրիստոնէութեան զաւանդութեան կնիքը կը ստանային : Նոյն փառարանութիւնը, պղտիկ տարբերութեամբ մը կը գտնուի տեղ մը. «Փառք Հօր եւ Որդւոյ եւ Հոգւոյն Սրբոյ» եւ կամ «Փառք Աստուծոյ Հօր եւ Որդւոյն Տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի ընդ Հոգւոյն Սրբոյ», ինչպիսի տարբերութիւն մը մենք ալ այժմ ունինք ժամասացութեանց վերջաւորութիւններուն մէջ. սակայն այդ բոլոր բանաձեւերը հանուած են Քրիստոսէ աւանդուած գիտութեան նախատիպ ձեւերէ, եւ ունին անձերու Երրորդութեան մէջ Աստուածութեան նոյն զօրութիւնը :

գ) Հաւատոյ հանգանակներուն մէջ, որոնք նիկիականէն առաջ կային, որպիսիք են Աղեքսանդրիային՝ Պօղոս Սամոստացիին դէմ Դիոնիսիոս հայրապետէն գումարուած ժողովին մէջ ընդունուած, եւ Անտիօքիոն՝ ընդդէմ նոյն Սամոստացիին, կը գտնուի «Երրորդութիւն» անուանակոչութիւնը. առնոք կազմուած են առաքելական կոչուած հանգանակին հետեւողութեամբ, որ սկիզբէն նկատուած էր իբրեւ ձեւ զաւանդութեան, երախաներուն եւ հաւատացեալներուն համար :

դ) Սրբոց վկայարանութիւնները լի են յայտնի զաւանդութիւններով, զորս մարտիրոսները կը յայտնէին եւ արեամբ կը հաստատէին, եւ դժբիստոս «ընդ Հօր եւ Հոգւոյն Աստուած» կը խոստովանէին :

71. ՓԱՍՏ ՄՈՂՈՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐԷ. ե) Գրնոտիկեան եւ Երեսութեան հերետիկոսները, որոնք կ'ընդունէին Քրիստոսի աստուածութիւնը, ինչպէս կ'ընդունէին նաեւ Ս. Հոգին եւ միայն առ աջօք կ'ընէին Քրիստոսի մարդեղութիւնը, կը վկայեն թէ քրիստոնէական յայտնութեան սկիզբէն իսկ իրենց հասած էր Երրորդութեան վարդապետութիւնը :

զ) Երրորդութիւնը ուրացող հերետիկոսները բացասական կերպով վկայ կը հանդիսանան Երրորդութեան վարդապետութեան, որովհետեւ անոնց մոլորութեան առաջին շրջնիւնէն՝ Եկեղեցին իրենց դէմ կ'ելլէր, մասնաւոր ժողովներ կը գումարէր, ժողովական եւ վարդապետական գիրք կը կազմէր եւ իր մէջէն կը մերժէր մոլորեցուցիչները, որոնք այս պատճառաւ այնքան տկարացան որ ունէ մէկ տեղ հետք չթողուցին. թէեւ երբեմն երբեմն նոր առաջնորդներով, նոր հետեւորդներով եւ նոր յարանուանութեամբ նորոգուեցան, բայց դարձեալ չբացան ի սպառ : Նկատի առնելով հալածանքի դարերը, երբ ազանդաւորները երբեք չբիրացան կազմել մասնաւոր եկեղեցիներ ու չբիրացան ալ պաշտպանութիւն գտնել մասնաւոր եկեղեցիներէ, զիւրին է հետեւցնել թէ Երրորդութեան եւ Քրիստոսի աստուածութեան ուղղափառ հաւատքը որքա՛ն հաստատուն եւ տարածուած էր :

72. ՓԱՍՏ ՀԱԿԱՌԱԿՈՒԹԵՆԷ. է) Հրեաներն ու հեթանոսներն անգամ անուղղակի վկաներն են Երրորդութեան խորհուրդին : Վասնզի յայտնի է Արնօրիոսի, Տերտուլիանոսի, Լակրանտիոսի, Լուկիանոսի եւ մանաւանդ Յուստինոսի ջատագովութիւններէն թէ քրիստոնէութեան թշնամիները կը նախատէին զանոնք խաչեալ Քրիստոսի համար, որոնց դէմ ջատագովները Երրորդութեան վարդապետութիւնը կը յայտնէին : Նշանաւոր է Լուկիանոսի գիրքերուն մէջ յիշուած Որիսինոս կոչուած հեթանոս մարդու մը իբր թէ ծաղրարանութիւնը, որով քրիստոնէից բերանը կը զրուի սա խօսքը. «Յանուն Աստուծոյ բարձրեալ Թագաւորի, մեծի եւ անմահի, Որդւոյ Հօր եւ Հոգւոյ ի Հօրէ բղխողի, միոյ յերից, եւ երից ի միոյ» :

բ) Առաջին դարերու հայրերուն վկայութիւնները կը փակեն աւանդութեան փաստերու կարգը : Մենք հոս յիշենք միայն մէկ քանին որոնք Յուստինիանոսէն յառաջագոյն են : Երմաս, Հովիւի գիրքին մէջ կ'ըսէ. «Որք հաւատացին յԱստուած սրտով նորա, զգեցան եւ Հոգին» : Կղեմէս Հոռմայեցի կ'ըսէ. «Կենդանի է Աստուած եւ Տէր Յիսուս Քրիստոս եւ Հոգին Սուրբ» : Պօղիկարպոս Զմիւռ-

նացի կ'ըսէր. «Ուստի, վասն ամենայնի դովեմ եւ օրհնեմ եւ փառաբանեմ զքեզ յաւիտենական քահանայապետիւ Յիսուսի Քրիստոսիւ Որդւոյ քո սիրելւոյ, որով քեզ ընդ նմին ի Հոգին Սուրբ փառք, աշխատեալս ի յաւիտեանս յաւիտենից»։ Ս. Իգնատիոս Աստուածազդեաց կը գրէ. «Փութացաբուք ուրեմն զի հաստատեալիք ի հաւատոս Տէառն եւ առաքելոցն, ի Հայր եւ ի Հոգի Սուրբ»։ Եւ ի վերջոյ Յուստիանոս. «(Քրիստոնեայք) յանուն ծնողին տիեզերաց եւ տեառն եւ փրկչին մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի եւ Հոգւոյն Սրբոյ ընդունին զյուսացումն ջրոյ»։ Բաւական են առաջին դարու երկրորդ կէսին եւ երկրորդին՝ առաջինին պատկանող սուրբ հայրերու այս վկայութիւնները։ Ասոնցմէ առաջ եղածները յառաջ բերուեցան արդէն Ս. Գիրքէն, իսկ աւելի վերջ եղածները յայտնադոյն են եւ անհակառակելի։

73. ԱՌԱՐԿՈՒԹԻՒՆ ԱԽԱՆԴՈՒԹԵՆԷ. Հակառակորդներու՝ սուրբ հայրերէն հանած առարկութիւնները հետեւեալ գլուխներուն կը վերածուին.

Առաջին՝ կ'ըսեն թէ չիոթ են հայրերէն զործածուած բառերը, այնպէս որ հնար չէ որոշ կերպով հասկնալ թէ ինչ բանի մէջ է երրորդութիւնը եւ ինչի մէջ՝ Աստուծոյ միութիւնը։ Սակայն մենք նախապէս յիշեցինք արդէն թէ էարանական բառերուն անորոշ իմաստը եւ անոնց տարակերպ կիրառութիւնը երբեմն տեղի տուած է սուրբ հայրերու տարբերեալ բացատրութիւններուն. սակայն միութեան մէջ երեքութեան խոստովանութիւնը, որ հիմն է երրորդութեան, առ հասարակ կը գտնուի ամէնուն մէջ։

Երկրորդ՝ կ'առարկեն թէ սուրբ հայրերու խօսքերուն իմաստները յստակ չեն։ Զարմանալի պէտք չէ գտնել ասիկա, քանի որ խորհուրդը ինքնին վեր է քան միտքը, եւ հետեւաբար անոր իմացումը՝ գօտարին։ Նախնի հայրերը արդէն դիտում չեն ունեցած դաւանութիւնները բացատրել, այլ պաշտպանել կամ խոստովանել զանոնք իրեն մաս քրիստոնէութեան յայտնութեան։

Երրորդ՝ կ'ըսեն թէ այս վարդապետու-

թեան դէմ շատ հակառակութիւններ կան, ու կ'եղբակացնեն թէ այդքան բուռն եւ բազում հակառակութիւններ պիտի չըլլային, եթէ դաւանութիւնն ստոյգ ըլլար։ Այս առարկութեան դէմ մենք յառաջ կը բերենք անմիջական եւ ընդհանրական մերժումները եւ նրդովքները որոնցմով նախնի հայրերը եւ եկեղեցիները զիմազդեցին երրորդութիւնը որայոց մոլորեցուցիչներուն։ Անուններու շատութիւնը ո՛չ հակառակորդներու շատութիւնը եւ ոչ ալ անոնց զորութիւնը ցոյց կուտայ, այլ աւելի տկարութիւնը, որովհետեւ ուր որ մօլար ուսում մը կ'երեւէր, հոն անմիջապէս կը խեղդուէր ան իր խանձարութիւն մէջ՝ ճշմարտութեան ձայնէն, եւ անոր սերմերէն մէկը եթէ ուրիշ տեղ նոյնը ուսուցանէր՝ նոր անուն մը կ'առնէր եւ հետեւաբար նոր ուսում մը կը նկատուէր իր քարոզածը։ Անուններու այդ բազմանալը հաւաստի նշան է թէ ոչ մէկ մասնաւոր եկեղեցի գտնուեցաւ ընդգրկող այդպիսի վարդապետութիւն մը. իսկ անոնք որ ճշմարտութեան հակառակ ստրվեցուցին, իրենց զործով առիթ եղան ուղիղ վարդապետութեան հաստատուելուն, ինչպէս յիշեցինք աւանդութեան հանուած փաստին մէջ։

74. ԱՌԱՐԿՈՒԹԻՒՆ ՕՏԱՐ ԿՐՕՆՆԵՐԷ. Վերջապէս, կը պնդեն եւ կը փնտնեն ցոյց տալ թէ երրորդութեան վարդապետութիւնը եկամուտ բտն մըն է, Քրիստոսի վարդապետութեան վրայ պատուաստուած հրէական զրոյցներէ, փրիսոփայական ուսումներէ, հնդկական կրօններէ, եւ ատոր համար յառաջ կը բերեն երբեակութեան սկզբունքները, որոնք կը գտնուին Հրէից մէջ, փրիսոփաներու եւ Հնդկաց մօտ։

Կարգ մը հակառակորդներու այս խօսքերը իրաւունք կու տան մեզի հաստատուելու — հակառակորդներու ուրիշ խումբի մը դէմ — թէ ուրեմն երրորդութեան զաղափարը ոչ բոլորովին նորալուր եւ ոչ բոլորովին մտացածին բան մըն է, եթէ այս վարդապետութեան հիմնական զաղափարը կը գտնուի բոլոր կրօններու մէջ։ Ու այն ատեն պէտք կ'ըլլայ ըսելու թէ կա՛մ սկզբնական յայտնու-

թեան մը հետքերն են որ արտուած կը գրտնային նախնեաց բոլոր կրօններուն մէջ, կամ՝ աստուածութեան մէջ երբեակութիւնը պարտաւոր մըն է՝ համաձայն բնութեան հասարակաց պարզացման, եւ այդ պատճառաւ բոլոր կրօններուն մէջ անկեղծ կը գտնուի բնութեան պէտք, իսկ քրիստոնէական կրօնին մէջ՝ կատարեալ եւ բացառաւոր վարդապետութեամբ:

Բայց թողլով այդ պատասխանը, կ'ըսենք թէ հնդկական երբեակութիւնը անձանօթ էր այն երկրին մէջ ուր սկսաւ եւ նախ քարոզուեցաւ քրիստոնէութիւնը, եւ թէ՛ Քրիստոս, թէ՛ առաքեալները մարդկօրէն դիտակցութեամբ ոչինչ գիտէին այդ մասին, եւ բազում դարեր անցնելէ ետքն է որ լուսեցաւ թէ հնդկական հեթանոսութեան կրօնքին մէջ ալ աստուածութեան մէջ երրորդութեան դադարի: Նման բան մը կայ: Այս պատճառաւ կարելի է որ քրիստոնէական երրորդութիւնը ածանցուած ըլլայ հնդկական երբեակութենէն: Մնաց որ տմանք կ'ըսեն թէ Պրահմաններուն աղանդը նոր է հնդկաց մէջ եւ յառաջ եկած է քրիստոնէութենէն՝ զոր թոմաս առաքեալ քարոզեց հոն:

75. ԱՌԱՐԿՈՒԹԻՒՆ ՓԻԼԻՍՈՓԱՆԵՐԷՆ. Գալով յունական փիլիսոփաներու տեսութիւններէն սերած ըլլալու կարծիքին, եթէ արդարեւ երրորդութեան վարդապետութիւնը անոնցմէ ածանցուած ըլլար մեր մէջ, նախնի փիլիսոփաներուն եւ քրիստոնէաներուն միջեւ խաղաղութիւն եւ համաձայնութիւն տիրած պիտի ըլլար, քրիստոնէաները փիլիսոփաներուն աշակերտած տեսնուելով: Մինչդեռ ատոր հակառակն է որ կը հաւատալ պատմութիւնը, ցոյց տալով թէ փիլիսոփաները ինչ մեծ նախանձով զինուեցան քրիստոնէութեան դէմ, ծաղրելով անոր վարդապետութիւնները, եւ փորձելով նոյնիսկ իր օրբանին մէջ բնաջինջ ընել նորածին կրօնքը:

Չանց կ'ընենք բաղդատական մանրամասնութիւններ զնել՝ աստուածային երբեակութեան դադարի տեսակէտով քրիստոնէական եւ փիլիսոփայից վարդապետութեանց

միջեւ համեմատութեան եղբեր չլինելը ցոյց տալու համար: Պէտք չենք տեսներ այդ բանին: Մնաց որ մենք արդէն տեսանք թէ քրիստոնէութեան՝ յունական փիլիսոփայութեան հետ յարաբերութեան մէջ մտնելն առաջ էր որ աւետարանիչները եւ առաքեալները ուսած եւ ուսուցած էին երրորդութեան վարդապետութիւնը:

Անոնք որ երրորդութեան վարդապետութեան ի պաշտպանութիւն տեսլի ընդարձակ խօսել կ'ուզեն, կը հաւաքեն որքան որ հետաքրքրական ծանօթութիւններ կան հեթանոսական վարդապետութեանց մէջ, ինչպէս Պրահմայինը, Վիշնայինը եւ Շիվայինը՝ Հնդկաց մէջ, Զրուանինը, Որմիլլայինը եւ Ահմէինը՝ Պարսից մէջ, Արամազդինը եւ Պոսիդոնինը՝ Յունաց եւ Լատինաց մէջ, ցոյց տալու թէ աստուածութեան մէջ երրորդութեան դադարի մասին ընկալն եւ տարածումն է, որչափ միութեան դադարի:

76. ԱՆՆԱՐԿՈՒԹԻՒՆ ԶԻՆ ԿՏԱԿԱՐԱՆԻ ՄԷՋ. Հրէութեան կամ Մոսիսական յայտնութեան մասին բնութեան անցնելով, չենք կրնար բացարձակապէս ըսել թէ երրորդութեան խորհուրդը յայտնի էր Հին Կտակարանին մէջ, եւ այս իսկ պատճառաւ չենք ուզեր ժամապաշտ ըլլալ փաստեր բերելով Հին Կտակարանի դիւքերէն, ինչպէս շատեր սովոր են ընել: Երրորդութիւնը քրիստոնէութեան յատուկ վարդապետութիւն մըն է, որ մաս չէր կազմեր Մոսիսական վարդապետութեան դաւանութեան: Բայց քանի մը շատ աղօտ ակնարկութիւններ կան թերեւս այս մասին: Այնպէս որ կարելի է ըսել թէ ինչպէս քրիստոնէութեան բոլոր միւս վարդապետութիւնները, նոյնպէս եւ ասիկա յայտնուած էր Մոսիսով եւ մարդարէններով, եւ յետոյ պայծառացաւ եւ լուսարանուեցաւ քրիստոնէական յայտնութեամբ: Ուստի ի տեղեկութիւն միայն ցոյց տանք այն տեղերը, որոնց մէջ աղօտակի կը գտնուին երրորդութեան մասին ակնարկութիւններ: Դաւիթ կ'ըսէ. «Ողորմութեամբ Տեառն լի եղեւ երկիր, եւ բանի Տեառն երկիրք հաստատեցան, եւ Հոգւով բերանոյ նորա ամե-

